

Любов СТЕПЧЕНКО,

мол. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

МОЛОДЬ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ: ЧИТАННЯ ТА НОВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ

У статті йдеться про роль електронних інформаційних технологій Інтернету в читацькій поведінці молоді. Утверджується думка, що Інтернет і бібліотека взаємопов'язані і взаємозалежні.

Ключові слова: Інтернет, інформаційний простір, бібліотека, інформація, читання, інформаційна культура, інформаційна грамотність.

Сьогодні Україна поступово входить до числа країн з розвинутою інформаційною інфраструктурою. Із середини 90-х років у нашій державі стрімко розвивається Інтернет, що приносить революційні зміни не лише у сфері отримання інформації, а й у способі життя більшості людей у світі.

У початковий період розвитку Інтернету в західних країнах точилися дискусії про те, наскільки корисний чи, навпаки, шкідливий Інтернет для дітей та підлітків. В Україні ця проблема теж турбує вчителів, батьків, бібліотекарів. У бібліотечному співтоваристві її обговорення відбувалося в контексті впливу Інтернету на читання підростаючого покоління. Більшість дослідників вважали, що комп'ютер шкодить дитячому читанню. Однак стає дедалі очевидним, що такий потужний засіб, як Інтернет, потрібно вміти грамотно застосовувати.

Підлітки дедалі більше освоюють кіберпростір. Використання ними новітніх технологій породжує багато проблем, які непокоять дорослих. Інтернет – потужний засіб для розвитку особистості, який вимагає від підлітка цілого комплексу знань і умінь. Саме діти, підлітки і молодь сьогодні – найактивніші соціальні групи, які легко засвоюють нові інформаційні технології. Вони не мають тих психологічних бар'єрів, що заважають дорослим, оскільки більш сприйнятливі до нового, багато хто з них уже в ранньому дитинстві знайомиться з комп'ютером. Це нове «мультимедійне покоління», в якого інші цінності, моделі поведінки й орієнтації у світі інформації [9].

Кінець минулого й початок нового тисячоліття ознаменувався зростанням користувачів Інтернету, яким найбільше цікавляться саме юні користувачі. Центром уваги підлітків сьогодні є саме комп'ютерні ігри та нові інформаційні й телекомунікаційні технології. Навколишнє

середовище й доступність різноманітних каналів масової комунікації, друкованих та інших матеріалів дуже сильно впливають на їхнє ставлення до книги, читацькі звички і вподобання. Електронна культура, зокрема відеопродукція і різноманітні мультимедіа, часто сприймаються як конкуренти друкованому слову. Безумовно, на першому етапі освоєння нового типу медіа і нових його можливостей до них виникає гострий інтерес. Пізніше ж, коли вони будуть освоєні, вони «вбудуються» в структуру життєдіяльності й посядуть у ній своє місце. Книга не зникне, і читання також. І справа не в тому, який засіб буде обиратися – книга чи комп'ютер, де буде текст – на папері чи на екрані монітора, справа в іншому: що саме будуть читати, як відбуватиметься процес сприймання й розуміння тексту та яку інформацію, які знання, яку культуру й мистецтво надаватимуть різні типи медіа для розвитку юної особистості [2].

Як відомо, бібліотека є частиною суспільства. Її діяльність регламентується тими самими законами, що прийняті в країні. Зрозуміло, що політичні, економічні, ідеологічні зміни, що відбулися в Україні за останнє десятиріччя, не могли не позначитися на бібліотеках. В умовах громадянського правового суспільства, що нині формується, бібліотеки перестають бути ідеологічними установами, як було раніше, вони виконують нову місію – стають одним з найважливіших каналів, що забезпечує вільний доступ читача (користувача) до інформації. Змінюються пріоритети діяльності бібліотек: тепер вони насамперед орієнтовані на інформаційні й культурні потреби своїх користувачів.

Оскільки з розвитком технічних засобів (Інтернет тощо) інформаційний простір стрімко стає єдиним світовим простором, то й закони його використання набирають дедалі більш загального характеру, а саме: національне законодавство значною мірою орієнтується на міжнародні норми. Найбільш значущими документами як міжнародного, так і вітчизняного рівня, що визначають розвиток бібліотеки, насамперед публічної, є:

- Документи міжнародних організацій (ООН, ЮНЕСКО, Рада Європи), в яких закладені загальні основи розвитку світового співтовариства, зокрема й світової бібліотечної справи.
- Документи міжнародних організацій щодо розвитку безпосередньо інформаційно-бібліотечної сфери.
- Національні документи, що визначають розвиток інформаційної сфери в цілому й основні пріоритети бібліотечного обслуговування українських бібліотек.

Усі ці документи посилаються на положення про права людини. Основним правом людини є свобода думки, совісті, релігії, а також інформації. Причому свобода інформації передбачає як її отримання, так і розповсюдження «будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів».

Програма ЮНЕСКО «Інформація для всіх» є новою концепцією світової інформаційної політики і містить як одну зі складових концепцію освіти в інформаційному суспільстві і для його цілей пропонує, по суті, нову ідеологію. Програма ЮНЕСКО покликана сприяти прийняттю не глобального інформаційного суспільства, а суспільства знань. Суспільство знань, ідеться в Програмі, має базуватися на стійкому фундаменті відповідності правам людини й основним свободам, включаючи свободу висловлення думок. Суспільство знань забезпечить реалізацію права на освіту і всіх інших культурних прав. Доступ до знань, що є суспільним здобутком, має бути якнайширшим. До того ж інформації як основі знань притаманні висока якість, різноманітність і достовірність.

Таким чином, становлення суспільства знань передбачає вирішення трьох основних проблем:

- необхідність збереження традиційної і створення цифрової культурної спадщини; скорочення цифрового розриву, нерівності в умовах розвитку;
- гарантування вільного потоку інформації і справедливості доступу до інформації;
- досягнення міжнародного консенсусу щодо нових норм і принципів [5].

На жаль, рівень інформаційної культури більшості людей в Україні низький. З одного боку, недостатнє впровадження в наше життя інформаційних технологій, з іншого – відсутність системи підготовки грамотних користувачів інформаційних мереж. Тривожно, що ця проблема актуальна для молоді, тому формування її інформаційної культури – дуже важливе завдання на сьогодні. Роль сучасної бібліотеки в передачі молодим людям раніше накопичених знань і підготовці їх до життя в нових умовах інформаційного суспільства зростає. Необхідно створити умови для освіти, розвитку й виховання молодого покоління.

Говорячи про проблеми читання в підлітковому віці, у першу чергу треба розуміти проблеми підлітків. Молоде покоління переживає кризову соціально-психологічну ситуацію: сучасна молодь перебуває в так званому «моральному вакуумі», багато з них вагаються при виборі тих цінностей, які необхідно зробити своїми внутрішніми орієнтирами. Нині часто говориться про «загублене» покоління, про те, що в сучасній молоді немає ідеалів, немає мети в житті. Однак цілі й ідеали не з'являються самі по собі, і відповідальність за них покладається на старше покоління.

Сьогодні існує велика кількість молодіжних об'єднань, які можна розділити на три групи:

- просоціальні або соціально активні, з позитивною спрямованістю діяльності, наприклад, скаути, «зелені» тощо;
- асоціальні або соціально пасивні, з нейтральним ставленням до соціальних процесів, наприклад, спортивні фанати або музичні фанати; антисоціальні – п'яниці, наркомани тощо [2].

Численні дослідження молодіжних об'єднань вказують на те, що виникають такі об'єднання тоді, коли підлітки не можуть реалізувати себе в інших місцях – у школі, сім'ї тощо.

Сьогодні в українському суспільстві, за спостереженням соціологів, відстежуються загрозливі симптоми «розколу поколінь». Діти не розуміють своїх батьків і навпаки. Починаючи з кінця минулого століття, драматичні процеси ідеологічного, соціального, економічного життя створюють особливе середовище, основними тенденціями якого є відокремленість, переважання споживання над творчістю, нерозбірливість у засобах досягнення «життєвого успіху», занижений статус відповідальності перед суспільством, прояв інтолерантного ставлення до представників інших національностей, до їхньої культури, релігії, способу життя. Спостерігається широке розповсюдження масової поп-культури, що сповідує розпусту і вседозволеність.

Поглиблення економічної, політичної, національної і культурної кризи визначає характер і напрям змін у ціннісних і соціально-політичних орієнтирах молоді. Причому домінуюча тенденція цих змін – зростання соціальної пасивності і скептицизму молоді як на рівні свідомості, так і поведінки. Досить помітна тенденція розчарування частини молоді в деяких «завоюваннях» перебудови в соціально-політичній сфері. Поворот молодіжної політичної свідомості відбувся через відсутність помітних результатів у бік покращення економічних і соціальних умов їхнього життя [7].

Однак, з іншого боку, не можна не помітити в молодіжному середовищі й великої кількості прикладів виявлення людського співчуття і солідарності, свідомості і безкорисливості, прагнення до знань і самовдосконалення. Адже за своєю соціальною природою молодь прагне ідеалу, і бібліотеки відіграють важливу роль у досягненні саме таких потреб молодого покоління. Звісно, це не відбувається автоматично, а вимагає від працівників бібліотечної галузі невтомного пошуку нових нестандартних форм і методів роботи, об'єднання й координації зусиль, адресного підходу до різних категорій дітей і юнацтва. Можна сказати, що необхідна постійна мобілізаційна готовність бібліотек до роботи в безперервно оновлюваних умовах.

Сучасна бібліотека, як спадкоємниця і хранителька найкращих культурних традицій, не може нехтувати новими віяннями молодіжної субкультури. І молодь, як оновлююча сила суспільства, має право вимагати від бібліотек більш рішучого оновлення не лише змісту, а й стилю роботи. Сьогодні молодіжним бібліотечним установам важливо привернути увагу молоді до бібліотеки, використовуючи для цього дедалі нові методи. Роль бібліотекаря сьогодні – і як носія істинних цінностей, і як провідника в пошуку виходу молодих людей із хаосу і нестабільності – не нівелюється, а стрімко зростає. Бібліотечним працівникам необхідно

лише відповідати тим очікуванням, які покладає на них молодь, приходючи в бібліотеку [5].

Сьогодні важливо знати, що свобода читання підлітків, як й інших категорій читачів, – поняття відносне, й інтерес до нього може бути різним. Відносність свободи читання зумовлюється також книжковим ринком і фондами бібліотек. І це насамперед стосується підлітків. Їхній вибір книг на сьогодні залежить від смаків комерційних діячів і книговидавців. Це створює ситуацію, коли реальне й бажане коло вільного читання підлітків не відповідають один одному. Дослідження останніх років показують, що ці розходження істотні. Підлітки хочуть читати одну літературу, а змушені читати іншу. Ці проблеми сучасний книжковий ринок ігнорує, нав'язуючи молоді так звану розважальну літературу, заглушуючи тим самим інші потреби молодого покоління.

Водночас програмне читання дедалі більше віддаляється від інтересів школярів. Його мета – тестування, а не прищеплення основ духовності й особистого розвитку. На першому місці сьогодні – читання ділове, необхідне для написання доповідей і рефератів. На другому – література, що слідує за серіалами й фільмами, фантастика, фентези тощо. На третьому місці – малохудожня література. Однак виходячи з досвіду кращих бібліотек і шкіл, вільне й обов'язкове читання все ж прямують назустріч один одному. Хочеться вірити, що цей рух поширюватиметься і стане помітним внеском у підтримку дитячого та юнацького читання в Україні.

Сьогодні в ЗМІ мусується думка про те, що Україна перестає бути країною, мешканці якої багато читають. До цього призводить зміщення інтересів молоді в бік перегляду телепередач і захоплення комп'ютерними технологіями. Дослідники проблем читання підлітків вважають, що необхідно досягти оптимальної гармонії у використанні паперових і електронних носіїв інформації. Потрібні, крім книг, періодика, аудіо- та відеовидання, компакт-диски, спеціалізована техніка, комп'ютери тощо. Матеріально-технічна база важлива, але не менш важливі й інші фактори, наприклад людський чи особистісний. Сьогодні спеціалісти досліджують шляхи і розробляють методи, що дають змогу поєднувати в комп'ютерних іграх розваги і навчання. Тут постає ще одна проблема – труднощі концентрації уваги. Справа у відмінностях між телевізійною й читацькою культурою, основні з яких:

1. Відмінності за типом уваги. Телебачення через свою доступність не потребує підготовки і породжує так звану розсіяну увагу, а читання потребує уваги й зосередженості.

2. Відмінності за особливістю змісту. Телебачення – це велика кількість різних повідомлень. Вони цікаві, але розпорошені, безсистемні, не дають цілісної картини світу. Книга – це організований матеріал, система відповідних знань, спостережень, почуттів. Це цілісність.

3. Відмінність за характером сприйняття. Телебачення – це швидкість, темп, динаміка, дія. Читання, особливо художньої літератури, – вдумливий процес, своєрідна творчість.

Деякі дослідники читання молоді, говорячи про кризу читання, звинувачують сучасні технології. Так, український дослідник проблем читання молоді О. Антоник упевнений, що сьогодні ризик втратити читача особливо небезпечний, що пов'язано з надмірною інформатизацією особистості, під впливом якої губиться пріоритет книги як джерела знань. У процесі дорослішання читацька активність дітей знижується, наростає синдром примусовості, а відтак читання сприймається як нав'язлива й малопотрібна діяльність. Водночас книга як засіб виховання та самоосвіти підлітків має особливий сенс. Якщо ми втратили читача-дитину, то ми штучно обмежили її інтелектуальний та духовний розвиток, позбавили її можливості повноцінного комунікування в майбутньому; якщо ж спілкування з книгою не стало особливою потребою для підлітка – це можна сприймати як особистісну та суспільну трагедію. Адже підлітковий етап у розвитку дитини є особливим, переломним; у цьому віці яскраво виражена тенденція до осмислення власного «я», з одного боку, та до пізнання внутрішнього світу, до самоствердження – з іншого. І та, й інша тенденція впливає на формування кола читання та сприйняття прочитаного, на інтелектуальний та духовний розвиток особистості, її світогляду. Зниження зацікавленості читанням як креативною справою можна пояснити не лише надмірним захопленням Інтернетом та комп'ютерними розвагами (бо часто діти, що користуються глобальною мережею, є активними й перебірливими читачами), але й дефіцитом адекватних світосприйняттю підлітків видань – про сучасні реалії, гострі проблеми перехідного віку тощо.

Значною мірою проблеми читання пов'язані з тим, що школа сьогодні недостатньо розвиває уміння і навички школярів у сфері читання та інформаційної культури. На противагу застарілим підходам до розвитку читацьких інтересів школярів необхідно практикувати сучасні, динамічні, переконливі засоби [1].

Природа книжки багатозначна: це і засіб збереження інформації, і унікальний товар, що має споживчі властивості, і вартість, і засіб комунікації з величезним виховним потенціалом, а тому книжкова справа, як спосіб існування книги в суспільстві, є одним з найважливіших напрямів діяльності у сферах освіти, науки та культури. Навіть в умовах сучасних інформаційних технологій традиційна книга завдяки неповторній структурі та семіотиці залишається яскравим соціокультурним явищем, доступним й ергономічним джерелом інформації та естетичної насолоди.

Переваги традиційної книги не лише в тому, що вона відповідає психофізіологічним особливостям сприйняття, потребам збереження й

утилітарного використання інформації, зумовлює естетичний інтерес, але й формує культуру читання. Цілісність моделі знання та інтелектуального процесу з'ясування інформаційної ситуації з тієї чи іншої проблеми базується на оптимальному поєднанні традиційних джерел інформації, яким притаманна системність, та онлайн-ових, найважливішою перевагою яких є динамічність та оперативність.

Активні процеси глобалізації в усіх сферах життя взаємопов'язані й істотно впливають на рівень культури, основним показником якої були і залишаються книга і читання. Книга фіксує і поширює культурні досягнення цивілізації, є дієвим інструментом формування суспільних цінностей, фактом і фактором культури, її дітищем і надійним будівельним матеріалом. Зрозуміло, що культура читання – це фундамент, на якому можна будувати інші конструкції «бібліотечно-бібліографічну грамотність», «інформаційну культуру особистості».

Необхідно усвідомити, що без залучення до читання, без формування поваги, любові до книги, «потягу» до читання з дитинства, без усвідомлення читання як праці і творчості, а саме: без культури читання – неможливе формування інформаційної культури, побудови суспільства знання тощо [4].

Феномен читання завжди привертав увагу педагогів, психологів, бібліотекознавців, літературознавців, книгознавців, а культура читання трактувалася як органічний елемент культури особистості й суспільства загалом. Люди, які читають, уміють проблемно мислити, легше схоплюють ціле і виявляють часткове, адекватніше оцінюють ситуацію, швидше знаходять правильні рішення. Сьогодні, коли у світі спостерігається тенденція відчуження від книги, звужується коло читання, примітивізуються літературні смаки, фахівці гуманітарної сфери (і не тільки) мусять усвідомити, що інформаційна культура без культури читання, без розуміння читання як інтелектуальної й духовної діяльності буде аморфним поняттям, не здатним ефективно впливати на формування суспільства знань [6].

Залучення особистості до книги і читання як важливої розумової діяльності починається з дитинства, а отже, з сім'ї та школи. Формування школяра як читача – майбутнього суб'єкта книжкового ринку – полягає не в тому, щоб навчити складати букви в склади, склади – у слова, слова – у речення і т. д. Вдумливе читання тексту істотно відрізняється від механічного сприйняття зорової інформації, яке знижує здатність мислити, рефлексувати з приводу засвоєної інформації. Читання, сприйняття і розуміння тексту – складний поліфункціональний процес, заснований на цілісній організації роботи обох півкуль мозку. Грамотне читання має бути зорієнтованим на те, щоб осмислювати, розуміти, використовувати письмові тексти та реагувати на них для досягнення персональних цілей, розвитку знань та комунікативних можливостей особистості.

Дослідники читання традиційно розглядають його як духовний процес; як пізнавальну діяльність, що супроводжує процес навчання й отримання освіти; як заняття, що благотворно впливає на розвиток моральних та інтелектуальних якостей особистості; як один зі способів комунікації. Без сумніву, Інтернет і комп'ютер на сучасному етапі існування належать переважно до «текстових» технологій (на відміну від телебачення), тому що в більшості випадків в Інтернеті і пишуть, і читають. Тому проблеми вивчення і просування читання в електронному середовищі, формування читацької культури і читацької компетенції є особливо актуальними.

На Заході в 90-х роках минулого століття висловлювалися різні точки зору щодо позитивних і негативних сторін використання підлітками Інтернету. У ряді досліджень було показано, що учні, які досконало освоїли роботу на комп'ютері, набагато краще за своїх однолітків виконують і стандартні тести на основні вміння; випускні роботи учнів, що мають доступ в Інтернет, відрізняє більш творчий підхід, прагнення звернутися до різних точок зору й синтезувати їх. Такі підлітки також більш ефективно обговорюють і вирішують складні проблеми. Однак у цієї точки зору були й критики: «Треба спочатку навчити школярів читанню й письму, а потім уже гратися й бродити по Інтернету» [8].

Широке використання Інтернету дає змогу реально здійснити принцип загальнодоступності інформації; він відкрив небачені раніше можливості отримання знань для всіх категорій користувачів: спеціалістів, учених, аспірантів, студентів, бізнесменів. Використання ресурсів Інтернету дає змогу вирішувати різні соціально значущі проблеми. Найголовніше, що Інтернет поставив бібліотеку в нову інформаційну ситуацію, коли користувач міг обслуговуватися поза стінами бібліотеки. Виникла нова категорія читача – онлайн-овий (віртуальний) або віддалений.

У результаті з'явилося нове поняття – «інформаційна грамотність особистості». Зростання ролі інформації в сучасному суспільстві, формування глобального інформаційного простору привело до того, що поняття «інформаційної грамотності» отримало надзвичайно широке розповсюдження. Вирішенню цієї проблеми присвячена в останні роки діяльність таких міжнародних організацій, як ООН і ЮНЕСКО.

Важливим документом, необхідним для розуміння ролі бібліотеки в сучасному суспільстві, є «Маніфест ЮНЕСКО про публічні бібліотеки». У ньому сформульована «віра ЮНЕСКО в публічну бібліотеку як активну силу у сфері освіти, культури й інформації» [3]. ЮНЕСКО закликає центральні й місцеві органи влади надавати підтримку публічним бібліотекам, сприяти їх діяльності. Маніфест визначає функції публічної бібліотеки, серед яких основними можна назвати залучення до читання, сприяння освіті й самоосвіті, розвитку особистості, залучення до

культурної спадщини, надання муніципальної інформації й забезпечення інформаційного обслуговування місцевих підприємств. «Маніфест ЮНЕСКО про публічні бібліотеки» утверджує принципovu безкоштовність бібліотек. Цей документ вимагає, щоб публічна бібліотека розглядалась як обов'язковий компонент будь-якого довготривалого стратегічного плану в галузі культури, інформаційного забезпечення, розвитку грамотності й освіти. У документі також підкреслюється, що послуги публічних бібліотек мають бути доступними всьому населенню, що їх мережа будується з урахуванням національних, регіональних, наукових і спеціальних бібліотек, а також шкільних бібліотек, бібліотек коледжів і університетів; необхідно також враховувати відмінності в потребах бібліотечного обслуговування жителів сільської місцевості та міст [3].

Майже одночасно з Інтернетом почали виникати так звані електронні бібліотеки – новий елемент інформаційних технологій. Дослідники сперечаються, чи є електронні бібліотеки частиною фонду (чи самостійним підрозділом), чи під електронною бібліотекою треба розуміти лише новий елемент інформаційних технологій. Однак зрозуміло, що електронні бібліотеки, так само як й Інтернет, істотно розширюють спектр бібліотечних послуг і надають користувачам принципово нові послуги.

У мережі сьогодні відкриті електронні бібліотеки різного змісту – від наукових до таких, які можна назвати масовими. Відвідування найбільш популярних електронних бібліотек значно перевищує відвідування класичних. Крім електронних бібліотек, важливим ресурсом, що забезпечує читання, є блоги, зокрема «живі» журнали. Важливо відзначити, що в мережевому співтоваристві надаються такі сервіси, як рекомендації книг за інтересами, обмін думками, що значно підвищує активність оцінки прочитаних творів.

Таким чином, можна констатувати, що, з одного боку, для молоді традиційне читання книг і журналів залишається звичним і популярним джерелом знань, а з іншого – лідируючі позиції належать Інтернету, для роботи в якому необхідні і навички пошуку, і усвідомлена мета. Цінуючи свій вільний час, сучасна молодь вважає електронні ресурси зручними, мобільними, легкими у використанні, такими, що відкривають нові можливості пошуку і доступу до великих масивів інформації.

Сьогодні навколо Інтернету складається нова міжнародна читацька еліта – «новий», віртуальний читач, який отримав вільний доступ до електронних каталогів і повнотекстових баз традиційних бібліотек усього світу, а також до електронних бібліотек, широко представлених в Інтернеті. Цей «новий» читач читає книги (не лише ділові, наукові, але й художні) з екрана, використовує технічні пристрої (електронні книги, PALM тощо) для читання текстів.

У світі формується нова композитна фігура: «читач – споживач – користувач», діяльність яких не можна оцінювати за рамками

минулого. Дослідження інтернет-читання показують, що Інтернет і бібліотека взаємопов'язані і взаємозалежні. Сьогодні вже зрозуміло, що Інтернет сприяє не зменшенню, а посиленню авторитету традиційної бібліотеки, особливо якщо вона входить в інтернет-середовище.

Список використаних джерел

1. *Антоник О. В.* Культура читання як фундамент інформаційної культури особистості [Електронний ресурс] / О. В. Антоник. – Режим доступу: <http://knyhobachennia.com/?category 28=article=188>. – Назва з екрана.
2. *Домбровская И. В.* Подросток и чтение в меняющемся мире. Проблема глазами психолога [Электронный ресурс] / И. В. Домбровская. – Режим доступа: <http://dlib.eastview.com/browse/doc/20310890>. – Загл. с экрана.
3. Маніфест ЮНЕСКО про публічні бібліотеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://profu.Nplu.org/!site/official/unesco.htm>. – Назва з екрана.
4. *Мелентьева Ю. П.* Библиотека и юношество: поиски взаимопонимания / Ю. П. Мелентьева. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН». – 1999. – 160 с.
5. *Мелентьева Ю. П.* Чтение, читатель, библиотека в изменяющемся мире / Ю. П. Мелентьева. – М. : Наука. – 2007. – 355 с.
6. *Мелентьева Ю. П.* Феномен чтения: поиски сущности / Ю. П. Мелентьева // Библиография. – 2007. – № 4. – С. 23–29.
7. Молодежь Украины: ожидания, ориентации, поведение / отв. ред. В. Е. Пилипенко. – К. : Наук. думка. – 1993. – 158 с.
8. *Чудинова В. П.* Дети в киберпространстве: «вызовы» для библиотекарей / В. П. Чудинова // Библиотековедение. – 2009. – № 5. – С. 39–45.
9. *Чудинова В. П.* Дети и библиотекари в Интернете / В. П. Чудинова // Библиотековедение. – 2009. – № 6. – С. 34–39.